

Izvorni znanstveni rad

UDK 327 (47 + 57) + 327(497.1) + 327.51

Sovjetsko »novo razmišljanje« i sigurnost Jugoslavije

Anton Bebler

Fakultet za sociologiju, političke nauke i novinarstvo, Ljubljana

Sažetak

Niz reformi sovjetskog društva, kao i vanjskopolitičkog djelovanja Sovjetskog Saveza, promoviranih dolaskom M. S. Gorbačova i objedinjenih u terminima »perestrojke« i »novog mišljenja« izazivaju iznimno zanimanje i pažnju grupe država koje se nalaze u neposrednoj blizini SSSR-a, a među kojima se nalazi i Jugoslavija. Autor smatra da stvarna politika jačanja i pothranjivanja organizacije Varšavskog ugovora, koju vodi sovjetska vlada pod M. S. Gorbačovom, nije u suprotnosti samo s općenitom jugoslavenskom platformom nesvrstanosti, već i s neposrednim interesima sigurnosti Jugoslavije. Stoga zaključuje da, premda u Jugoslaviji postoji raširena simpatija za politiku »prestrukturiranja« u SSSR-u, malo je vjerojatno da će sve njene posljedice biti politički, ekonomski i strategijski pozitivne za Jugoslaviju, barem ne kratkoročno.

1. Uvod

Za označavanje važnih političkih promjena u Sovjetskom Savezu i u sovjetskom međunarodnom ponašanju od proljeća 1985. upotrebljavaju se dva službena naziva — perestrojka (prestrukturiranje; ranije se uz taj termin upotrebljavao i termin uskorenje ili ubrzanje) i »novo razmišljanje«. Prvi izraz nastao je kao skraćenica za niz dugoročnih, srednjoročnih i kratkoročnih reformi društvenog, ekonomskog i političkog ustrojstva Sovjetskog Saveza i za odgovarajuće vladine političke mjere. Iako su ciljeve tih reformi artikulirali i sovjetski vođa Mihail Gorbačov i drugi, program perestrojke još uvijek nije do kraja konceptualno razvijen, a još manje implementiran. S druge strane, program analogan perestrojki na području međunarodnih odnosa detaljnije je i jasnije artikuliran i uključen u razne službene prijedloge koje su ponudili Sovjetski Savez i zemlje Varšavskog ugovora, a demonstriran je u nizu konkretnih koraka, multilateralnih, bilateralnih i jednolateralnih akcija u kojima je Sovjetski Savez sudionik. Međunarodne aktivnosti sovjetskog ru-

kovodstva u duhu »novog razmišljanja«, osobito poboljšanje odnosa sa SAD-om i Zapadom, poslužili su, pred očima javnosti, čak i kao psihološka zamjena za izostanak napretka u implementaciji perestrojke.

Svaka veća promjena u politici supersile mora utjecati na mnoge zemlje članice međunarodne zajednice nacija. To dakako osobito vrijedi za države u neposrednoj blizini Sovjetskog Saveza i za područje u kojem je Sovjetski Savez već gotovo četiri i pol desetljeća vojno i politički dominantna sila i u kojem smješta svoje trupe, uživa hegemoniju, a u nekim segmentima, vrlo slabo prikriveno, i izravno upravlja. Lako možemo razumjeti zašto evropske neutralne i nesvrstane zemlje, geografski smještene u blizini područja zemalja Varšavskog ugovora, pokazuju izuzetno zanimanje za nedavni razvoj događaja u Sovjetskom Savezu. Zbog ekonomskih i drugih interesa, među njima posebno su osjetljive i pažljivo prate zbivanja Austrija, Jugoslavija i Finska, koje graniče sa zemljama Varšavskog ugovora. Njihova sigurnost dijelom ne ovisi samo o implementaciji »novog razmišljanja« i njegovu utjecaju na međunarodnu klimu, već, po mom mišljenju, i o rezultatima i učincima perestrojke u samom Sovjetskom Savezu i u zemljama članicama Varšavskog ugovora.

Iako se »novo razmišljanje« i perestrojka često prikazuju kao dva usko povezana aspekta istog reformacijskog i inovacijskog raspoloženja i pokreta u Sovjetskom Savezu, oni nisu nužno potpuno, uvijek i u svakom pogledu i u svim područjima međusobno konzistentni. U istočnoj, središnjoj i jugoistočnoj Evropi (koja se često naziva Istočnom Evropom) ta dva politička programa ne samo da mogu biti već i jesu dijelom kontradiktorni. Sovjetsko rukovodstvo pod M. Gorbačovom pragmatски je upravljalo napetostima između operativnih zahtjeva i posljedica promjena koje ta dva programa donose. Sovjetska fleksibilnost i jasno oklijevanje da pruži bilo kakav razlog da Sovjetski Savez bude doživljen kao agresivna sila u regiji stvaraju dojam nepostojanja bilo kakve jasne i koherentne sovjetske politike.

2. Političko-vojni aspekti »novog razmišljanja« u kontekstu sovjetske međunarodne politike

Službene smjernice za sovjetsku međunarodnu politiku od sredine 1980-ih razradene su u nekoliko programskih dokumenata Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KPSS), u govorima i drugim izjavama njezina glavnog predstavnika Mihaila Gorbačova, u govorima i pisanim tekstovima drugih vodećih sovjetskih službenika, kao i u drugim sovjetskim izvorima, uključujući relevantne akademske knjige i članke.

U Sovjetskom Savezu najvažniji dokument je Program KPSS-a. Njegovo »novo izdanje«, prihvaćeno u ožujku 1986, pripremali su još Gorbačovljevi prethodnici. Na mnoge njegove formulacije utjecali su partijski konzervativci (od kojih su neki do jeseni 1988. već uklonjeni s ključnih pozicija i pensionirani). Ipak, Program iz 1986. odražava nekoliko dalekosežnih pomaka u sovjetskom političkom, vojnom i strateškom razmišljanju. U njemu se odustaje od Hruščovljeve platforme o ratu (»u uvijek rastuća prevlast socijalističkih snaga nad snagama imperijalizma« glavna je prepreka globalnom nukle-

arnom sukobu) te se konačno stavljaju u povijesni muzej Lenjinovi recepti o tome kako svjetski rat pretvoriti u niz komunističkih revolucija. Prema novim pogledima koje je iznio M. Gorbačov u svom »političkom izvještaju« na kongresu KPSS a, »u globalnom vojnom sukobu . . . neće biti ni pobjednika ni poraženih, ali . . . svjetska civilizacija može biti uništena«. Umjesto ranije dogmatske interpretacije miroljubive koegzistencije kao »oblika klasne borbe«, Program iz 1986. navodi:

»Miroljubiva koegzistencija . . . nije samo odsustvo ratova. Ona je međunarodni poredak kojim dominiraju dobrosusjedski odnosi i suradnja, a ne vojna sila.«

KPSS je ovdje također odstupila od Lenjinova postrevolucionarnog nasljeđa ne shvaćajući miroljubivu koegzistenciju kao taktičku zamku i sredstvo za zavaravanje i slabljenje »buržoaskih« protivnika, već kao dugoročnu strategiju međunarodne suradnje. Taj dio Programa iz 1986. dalje je razvijen u temeljnu doktrinu, prema kojoj na svjetskoj sceni zajednički interesi čovječanstva nadilaze do tada dominantni klasni sukob, povijesni sudar snaga socijalizma/kapitalizma, s jedne strane, i snaga kapitalizma/imperijalizma, s druge strane. Takva se razrada Programa može naći u knjizi M. Gorbačova: *Restructuring and the New Thinking* (1987). On navodi: sve su zemlje međusobno povezane i ovisne jedna o drugoj kao nikada prije; pred svima su ogromni globalni problemi koji se mogu riješiti samo suradnjom a ne konfrontacijom; rat više nije nastavak politike (tako Gorbačov u ovom nuklearnom dobu odbacuje poznatu Clausewitzovu izreku). U slijedećoj dramatičnoj rečenici ateist Gorbačov koristi biblijski jezik: »Svi smo mi putnici na brodu Zemlja, neće biti druge Noeve barke nakon nuklearnog uništenja.« Ta i slične izjave na općenit način ukazuju na znatno manju prisutnost ortodoksne marksističke ideologije u koncipiranju i stvaranju sovjetske vanjske politike. Međutim, te doktrinarne, temeljne postavke »novog razmišljanja« nastavile su biti izvorom neslaganja u vrhovima sovjetskog rukovodstva barem do listopada 1988, kada je smijenjen I. Ligačev, otvoreni i energični pobornik pristupa »klasna borba u prvom redu« (a s položaja predsjednika države otišao u mirovinu nekadašnji, najduži po stažu, ministar vanjskih poslova i zastupnik konzervativne, čvrste linije, A. Gromiko).

Novi stav o prioritetu zajedničkih interesa čovječanstva nad klasnim sukobom, usko je povezan s izmijenjenim shvaćanjem međunarodne sigurnosti. Umjesto dominantnog značaja koji je nekada pridavan vojnoj »korelaciji snaga«, »novo razmišljanje« unosi bolje uravnoteženi pristup u kojem se ravnopravno tretiraju politički, ekonomski, kulturni, komunikacijski i drugi aspekti međunarodnih odnosa. »Mir se djelomično zasniva i na humanitarnoj suradnji.« Želimo da nas smatraju državom u kojoj vlada zakon, izjavio je u svibnju 1988. Jurij Rešetov, šef novoosnovanog Odjela za humanitarna pitanja pri Sovjetskom ministarstvu vanjskih poslova (*Newsweek*, 7. ožujka, 1988). Takav je stav bio nezamisliv u ranijim sovjetskim režimima. Štoviše, barem prema nekim sovjetskim autorima, pretjerano oslanjanje na vojnu silu može biti, i bilo je, pogubno kako za međunarodnu tako i za sovjetsku sigurnost.

Do relativnog smanjivanja vojne snage kao oruda za postizanje i očuvanje vlastite sigurnosti i ostvarivanja drugih međunarodnih ciljeva, došlo je zbog re-

alne procjene troškove i dostignuća na tom području u razdoblju od 1945. Revizionističke poglede na sovjetsku vanjsku politiku u razdoblju prije 1985. izrazili su brojni sovjetski stručnjaci za međunarodne odnose (V. Dašičev, V. Zurkin i dr.), i državni i partijski funkcionari srednjega ranga (također kada su raspravljali o tim pitanjima u inozemstvu ili u izjavama namijenjenim stranoj javnosti), a prerasli su u službeni stav u nenadmašenoj samokritici sadržanoj u tezama za konferenciju KPSS-a u ljeto 1988:

»Dogmatizam i subjektivnost utjecali su također na našu vanjsku politiku. Dozvolili smo da nam vanjska politika zaostane za fundamentalnim promjenama u svijetu te da ne bude u stanju u potpunosti iskoristiti nove prilike za smanjivanje međunarodne napetosti i poboljšanje međusobnog razumijevanja među narodima. U težnji za postizanjem vojnostrateškog pariteta nismo u prošlosti uvijek koristili sve mogućnosti za ostvarenje sigurnosti naše države političkim sredstvima. Kao rezultat toga dozvolili smo da budemo uvučeni u trku u naoružanju i ta činjenica nije mogla a da ne utječe na društveni i ekonomski razvoj naše zemlje te na njezin međunarodni položaj« (*Pravda*, 27. svibnja 1988).

Iz revidiranog poimanja međunarodne sigurnosti logično slijedi pojam »razumne dostatnosti« (razumnaia dostatochnost). Prvi put ga je upotrijebio M. Gorbačov u toku svoje posjete Francuskoj u jesen 1985, zatim ga je uključio u svoj »politički izvještaj« XXVII. kongresu KPSS-a, a upotrijebljen je i u nizu službenih dokumenata, uključujući i komunike Političkog savjetodavnog odbora zemalja Varšavskog ugovora objavljen u Budimpešti 1986. Autoritativnu interpretaciju tog termina dao je novi sovjetski ministar obrane D. T. Jazov u svom članku »Vojna doktrina u sklopu doktrine Varšavskog pakta o obrani mira i socijalizma« (*Pravda*, 27. srpnja 1987). Razumna dostatnost na razini nuklearne strategije, po njemu, znači zadržavanje sposobnosti za snažni drugi udar pod najnepovoljnijim uvjetima. Službeno sovjetsko shvaćanje »razumne dostatnosti« na razini konvencionalnog naoružanja može se rekonstruirati iz članka M. Gorbačova »Realnost i garancija sigurnog svijeta«.

»... takva struktura naoružanih snaga države koja bi omogućila odbijanje moguće agresije, ali bi bila nedovoljna za ofenzivne operacije« (*Pravda*, 17. rujna 1987).

Sovjetski autor Aleksej G. Arbatov definira konvencionalnu dostatnost kao ...

»obrambena sposobnost dovoljna da zaustavi prodor potencijalnog agresora u dubinu teritorije zemalja Varšavskog ugovora u toku brzog prodora uz intenzivno korištenje konvencionalnog naoružanja.«

Ali on značajno dodaje »čini se da« upućujući na još uvijek kontroveržno i neriješeno poimanje ovog pojma unutar sovjetskih službenih krugova, a još više među saveznicima unutar organizacije Varšavskog ugovora.

Isti autor, civil, otvoreno naglašava najveću važnost »razumne dostatnosti« u sadašnjoj evoluciji sovjetskog strateškog i vojno-političkog razmišljanja, kao i njenu unutrašnjopolitičku osjetljivost:

»U uvjetima prestrukturiranja ističe se nov zadatak — garantirati sigurnost prvenstveno političkim, a ne vojnim, sredstvima, uzimajući u obzir prvenstveno (postignuto) razumijevanje na području razoružanja. Vojne potrebe sada treba odrediti polazeći od principa razumne dostatnosti. Ovi principijelni zahtjevi izazivaju veoma složena i teška pitanja. Među ostalima, kakav je odnos između vojne ravnoteže i politike i diplomacije kao faktora za postizanje sigurnosti? Postoji li alternativa paritetu kao osnovi za nacionalnu sigurnost Sovjetskog Saveza i njezinih saveznika? Što je alternativa paritetu kao početnoj točki pregovora za smanjenje naoružanja i kao njihovom rezultatu u svakoj pojedinoj fazi smanjivanja vojnog potencijala? I, konačno, kakva je razlika i odnos između pariteta (ekvilibriuma) i razumne (ili obrambene) dostatnosti?« (O paritete i razumnoj dostatočnosti, u: *Meždunarodnaja žizn'*, br. 9, 1988, str. 81).

Očito je da se u sovjetskim službenim krugovima još vode rasprave o navedenim pitanjima. O posljednjem pitanju i u javno dostupnim pisanim izvorima postoji jasna polarizacija između nekih sovjetskih civilnih stručnjaka za međunarodne odnose, s jedne strane, i sovjetskih vojnih autora, s druge strane. Za prvu grupu autora razumna dostatnost zahtijeva i dozvoljava dogovorena asimetrična ili čak jednolateralna smanjenja u sovjetskim vojnim snagama, kao i asimetrični odgovor na američke inicijative i promjene u trci za naoružanjem. Među autorima koji zastupaju taj pristup jesu: V. Žurkin, S. V. Karaganov, A. M. Kortunov, A. Adamovič, G. Šahnazarov i A. Arbatov. S druge strane, grupa sovjetskih maršala i generala (D. Jazov, S. Ahromeev, V. Kulikov, G. Kostev, E. Ivanovski i svakako šef zračne obrane I. Tretjak) izjednačava dostatnost i paritet te uvjetuje svako smanjenje sovjetskog arsenala sličnim koncesijama od strane Zapada. Tvrda linija koju zastupaju najprominentniji sovjetski general može se objasniti institucionalnim interesima i »vojnim razmišljanjem«. Kod nekih od njih takvo stajalište javlja se u kombinaciji s ideološkom ortodoksijom i političkim konzervatizmom.

U više navrata M. Gorbačov se otvoreno i javno izjasnio za stav koji zastupaju generali:

»Mi nismo ti koji određujemo granice dostatnosti, već je to djelovanje SAD-a i NATO-a« (veljača, 1986); i: »Sovjetski Savez i njegovi saveznici spremni su eliminirati ove druge asimetrije bez oklijevanja . . . na osnovi reciprociteta« (svibanj, 1988).

Međutim, dvije najvažnije akcije Sovjetskog Saveza u smanjivanju naoružanja pod M. Gorbačovom — pregovori, potpisivanje i implementacija sporazuma INF sa SAD-om te najava smanjenja broja vojnika za 500.000 u sovjetskim konvencionalnim snagama u razdoblju 1989—90. — zasnovane su na prihvaćanju većih i asimetričnih smanjenja u sovjetskom arsenalu. Sovjetsko povlačenje borbinih trupa iz Afganistana u suštini je sovjetski jednolateralni korak, a Afgansko-pakistanski sporazum i američko supotpisivanje sporazuma samo su poslužili da sačuvaju obraz Sovjetima.

Poštujući dobro usađeni obrazac civilne prevlasti, sovjetski maršali u ruskom stilu, poslušno, lojalno i javno podržavaju međunarodne akcije svoje vlade. Međutim, ipak se vidi suzdržanost kod više njih prema politici i inicijativama M. Gorbačova. Ona dijelom objašnjava kašnjenje javne podrške vo-

dećih vojnih krugova za službenim objavama o promjeni politike. Na primjer, u slučaju maršala S. Ahromeeva ona je zaostala za »novim razmišljanjem« dva mjeseca, a za »perestrojkom« jedanaest mjeseci. (Prema referatu Dale Herspringa, *The High Command looks at Gorbachev*, održanom na konferenciji IISS u rujnu, 1988). Samo tri tjedna prije veoma propagiranog govora M. Gorbacova u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda sovjetski ministar obrane D. Jazov još uvijek je javno zastupao čvrstu liniju u vezi s dostatnošću uz paritet u konvencionalnom naoružanju (prvi intervju D. Jazova u svojstvu ministra obrane jugoslavenskom tjedniku *Danas*, 11. studenog 1988, str. 54—58).

Kako pisanje civila zastupnika obrambene dostatnosti bolje odražava elemente inovacije u sovjetskoj politici nacionalne sigurnosti i kako uloga civila stručnjaka za sovjetsku politiku kontrole naoružanja ima sve veće značenje na račun vojnih stručnjaka, osvrnut ćemo se na njihove radove. Najcitaniji članak iz te grupe radova napisali su V. V. Žurkin (direktor novoosnovanog Instituta za Evropu pri Sovjetskoj akademiji znanosti), S. A. Karaganov i A. V. Kortunov. Ta tri autora smatraju da se razumna dostatnost zasniva (i zahtijeva) na prioritetu asimetričnog odgovora u trci u naoružanju, fleksibilnoj koordinaciji bilateralnih i unilaterlnih mjera u ograničavanju i redukciji oružja, odbijanju autonomne regionalne ravnoteže vojnih snaga i na odbijanju bilo kakvog pokušaja postizanja ravnoteže s ukupnim zbirom snaga potencijalnih protivnika. Polazeći od tih principa, autori kritiziraju neke elemente sovjetske obrambene politike iz doba prijašnjih rukovodstava smatrajući ih nerealnima, neracionalnima i kontraproduktivnima. U jasnom kritičkom osvrtu na duboko ukorijenjene navike sovjetskih službenih krugova oni naglašavaju da afirmacija i kredibilnost razumne dostatnosti ovise o boljoj predskazivosti međunarodnog ponašanja i politike koju vode velike sile, kao i o boljem međusobnom poznavanju vojnih aktivnosti obje sile.

Principi koje izlažu V. Žurkin i dr. ukazuju na smjer sovjetskih diplomatskih inicijativa i na vjerojatne parametre maksimalnih sovjetskih koncesija u pregovorima o kontroli naoružanja. Postoje i druge indikacije unutrašnjeg pritiska koji vrše brojni sovjetski civilni službenici zaposleni u aparatu Centralnog komiteta i u Ministarstvu vanjskih poslova, a koji zastupaju hrabar politički potez: unilaterlno smanjivanje sovjetskih konvencionalnih snaga u Evropi. Prema sažetku debate održane u srpnju 1988. u sovjetskom Ministarstvu vanjskih poslova, većina diplomata višeg ranga koji su učestvovali u debati, društvenih znanstvenika, novinara i drugih izjasnili su se za takve akcije, dok se manjina izjasnila za smanjenja, ali na osnovi reciprociteta.

Brojni učesnici u diskusiji na istoj konferenciji bili su protiv bilateralne rasprave i mogućeg dogovora o smanjenju naoružanja samo sa SAD-om uz isključenje Evropljana. (Prvi zamjenik ministra vanjskih poslova A. G. Kovaljev, Prioriteti sovjetske vanjske politike, u: *Međunarodnaja žizn'*, br. 9, 1988, str. 38). Daljnji su pokazatelji unutrašnjih neslaganja u službenim sovjetskim krugovima i u organizaciji zemalja potpisnica Varšavskog ugovora i mađarski pokusni baloni u proljeće 1988, koji su aludirali o mogućem povlačenju sovjetskih trupa iz Mađarske kao i nedavne glasine o mogućem velikom smanjenju vojnih snaga u Evropi. Glasine su bile potaknute najnovijim iz-

danjem publikacije Sovjetske akademije znanosti »Razoružanje i sigurnost«, *MEMO godišnjak 1987*. (Moskva, 1988), u kojoj se jasno iznosi sovjetski scenarij povlačenja 40 (2/3) tenkovskih divizija iz istočnog dijela srednje Evrope i uklanjanje dodatnih 49 (2/3) divizija iz zapadnih vojnih pokrajina Sovjetskog Saveza i njihov smještaj iza Urala. Ukupno tenkovske snage Varšavskog pakta bile bi smanjene za 50% u centralnoj Evropi, a za 30% u sovjetskim zapadnim pokrajinama. Artiljerija i zračne snage bile bi jednako reducirane — i samo bi jedna četvrtina konvencionalnih snaga koje ostaju u centralnoj Evropi bila borbeno spremna. Manja smanjenja u snagama NATO-a odredila bi zajednički maksimum.

Kod procjene tih unutrašnjih pritisaka, treba imati na umu da je Mihail Gorbačov naslijedio mnoga kapitalna dobra akumulirana na štetu životnog standarda ljudi u Sovjetskom Savezu. Među tim dobrima su i najveća vojna organizacija na svijetu, veća od zbroja vojnih snaga Kine i Indije, dvije države s najvećim brojem stanovnika na svijetu; goleme zalihe oružja; oko 740 000 vojnika u inozemstvu i veliku mrežu vojnih baza i klijenata na sva četiri kontinenta. Ta su dobra postala preskupa za sovjetsku privredu, pogotovo s obzirom na potrebu da se osigura vodeća uloga Sovjetskog Saveza u svijetu u toku slijedećeg stoljeća. Ona su dijelom i redundantna ako su namijenjena isključivo obrani. To je ujedno i razlog zašto racionalizacija, premještanje i smanjenje vojne snage ima smisla čak i ako ne dođe do odgovarajućih koncesija od strane Zapada. Takvi bi potezi olakšali provedbu unutrašnjeg »prestrukturiranja«, pomogli bi u stvaranju bolje međunarodne klime za sovjetske reforme i ojačali položaj Sovjetskog Saveza kao važnog konstruktivnog, civiliziranog i prije svega za mir zainteresiranog sudionika u međunarodnoj politici. S druge strane, ne treba zaboraviti ni značajnu »sovjetsku sferu utjecaja« izvan Sovjetskog Saveza i odgovarajuće navike plebejskog hegemonizma među mnogim službenicima i u znatnom dijelu ruskog stanovništva (te pojave kineski komunisti su nekada nazivali, a albanski komunisti ih tako nazivaju i danas, »socijalističkim imperijalizmom«). Prisutni su također korporativni interesi i operativni zahtjevi sovjetskih profesionalnih vojnika, ogromnog policijskog aparata kao i tajne službe — a sve njih obilježavaju inercija i ideološki dogmatizam.

Suočeno sa suprotnim pritiscima, Sovjetsko je rukovodstvo pod Gorbačovom izabralo srednji put pokušavajući pragmatski integrirati te pritiske u optimalnu, koherentnu, aktivnu i umjerenu politiku koja će osloboditi Sovjetski Savez od nebitnih obaveza, racionalizirati njegov međunarodni položaj i sačuvati osnovne interese supersile. Sjajan primjer te sinteze je govor M. Gorbačova u Ujedinjenim narodima. Najavljena smanjenja su skromnija od onih koja predlažu stručnjaci civili, a dvaput su manja od onih koja su već implementirana u Kini.

Suprotnosti između konkretnih interesa i visokih ideala miroljubive egzistencije, između inercije i inovacije, između proklamacija, propagande i prozaične realnosti očite su u ključnom aspektu »novog razmišljanja« — u službeno čisto »obrambenoj prirodi« vojne doktrine i sistema Sovjetskog Saveza i zemalja Varšavskog ugovora. Prema sadašnjem sovjetskom ministru obrane D. T. Jazovu,

»... sovjetska vojna doktrina kao i doktrina država potpisnica Varšavskog ugovora podređene su zadaći sprečavanja rata... Izrazita obrambena orijen-

tacija sovjetske obrambene doktrine slijedi iz politike SSSR-a usmjerene na mir i radikalno se razlikuje od vojnih doktrina imperijalističkih država . . . Obrambeni karakter sovjetske vojne doktrine najočitije se manifestira u činjenici da SSSR neće nikada i ni u kom slučaju inicirati vojne akcije protiv bilo koje države ili saveza država, osim ako Sovjetski Savez ili njegovi saveznici postanu predmetom oružanog napada.«

U vrijeme kad je taj tekst napisan i štampan Sovjetski Savez vodio je rat u susjednoj nesvrstanoj državi, iako nije bio napadnut ni on ni njegovi saveznici iz Varšavskog ugovora.

Stoviše, D. T. Jazov je proširio svoju sumnjivu tvrdnju na čitavu, sedamdeset godina dugu, povijest SSSR-a:

»SSSR . . . nastoji izgraditi svoje odnose sa svim državama svijeta bez izuzetaka, uzimajući u obzir zajedničke interese nacionalne sigurnosti i miroljubive koegzistencije. Povijest i sadašnjost naše zemlje živi su dokaz takvih nastojanja Sovjetskog Saveza. Za nas rat je čin na koji nas prisiljavaju drugi, a povezan je s odbijanjem agresije i obranom otadžbine. Sovjetski narod diče se na oružje samo onda kada su ga na to prisilili agresori (D. T. Jazov *Na straže socijalizma i mira*, Vennoe izdatel'stvo, Moskva, 1988, str. 32—33).

U ovom obliku izjava D. T. Jazova u izravnoj je suprotnosti s povijesnim zapisom sovjetskog međunarodnog ponašanja od vremena Lenjina.

Postoji još jedan, ovaj put logički problem u vezi s načinom na koji D. Jazov, V. Kulikov i druge sovjetske vojne ličnosti prezentiraju sovjetsku obrambenu doktrinu. S jedne strane, oni tvrde da su vojne doktrine Sovjetskog Saveza i članica Varšavskog ugovora uvijek bile obrambene. S druge strane, izjavljuju da su te doktrine izraz »novog razmišljanja«, da je obrambena doktrina organizacije Varšavskog ugovora prihvaćena u Berlinu 29. svibnja 1987, a ne prije itd. Jedno i drugo međutim ne može biti istina.

General armije D. T. Jazov nadalje tvrdi da se obrana u sovjetskoj vojnoj doktrini tretira kao osnovni oblik vojnih operacija i da se ofenzivne operacije razmatraju samo kao oblik »odlučnog protunapada«. On priznaje da su sovjetski vojnici obučeni za ofenzivne operacije, ali poriče da takva obuka izražava ofenzivni karakter sovjetske vojne doktrine te okrivljuje »imperijalističku propagandu« za takav prikaz sovjetske vojske. Tvrdnje D. T. Jazova su neuvjerljive jer se ne slažu sa sadašnjom geografskom distribucijom sovjetskih vojnih trupa, oružja i drugog teškog naoružanja (na isturenom prednjem položaju u DDR-u i tako blizu tri glavna grada uzduž linije zapad—istok u CSSR-u, što ima smisla u kontekstu ponovljene intervencije u Čehoslovačkoj, a ne u svrhu efektivne obrane od NATO-a) niti s kontinuirano praćenim obrascima sovjetskih manevara čiji je karakter najčešće bio izrazito ofenzivan.

Na slabim su nogama i tvrdnje D. Jazova i V. Kulikova da je sovjetska vojna doktrina »krivo shvaćena« na Zapadu kao ofenzivna i da je kao takva eksploatirana u imperijalističkoj propagandi. Postoje brojni pokazatelji da je to »krivo shvaćanje« prisutno i među vojnim i civilnim službenicima u Sovjetskom Savezu i u zemljama Varšavskog ugovora, a dijele ga i oni koji ga nisu upoznali iz »imperijalističke propagande«. Čitav niz vojnih disidenata

koji su zauzimali visoke položaje čije informacije možemo smatrati pouzdanim, od pukovnika Penkovskog do pukovnika Kuklinskog, uključujući neke istočnoevropske generale u aktivnoj službi, svjedočili su suprotno od službenih sovjetskih tvrdnji. Oni su također detaljno opisali vojne pripreme zemalja Varšavskog ugovora i distribuciju unaprijed određenih ofenzivnih uloga. Istočnoevropski vojni udžbenici, na primjer oni poljski, sadrže jasne upute za »vođenje ratnih operacija od trenutka izbijanja neprijateljstva do prodora na teritorij neprijatelja«. Postoje službeni stavovi i prijedlozi Rumunjske i Poljske koji predstavljaju otpor ili posrednu kritiku ofenzivnoj vojnoj doktrini organizacije zemalja Varšavskog ugovora. Postoje i jasni zadaci da »krivo shvaćanje« dijele barem neki sovjetski autori i službenici. U spomenutom članku V. Žurkina i dr. može se pročitati sljedeće:

»... postoji potreba da dva bloka (a ne samo NATO, kako drži D. T. Jazov — napomena A. B.) usvoje strogo obrambenu ratnu doktrinu i da se struktura i ukupni razvoj njihovih oružanih snaga... njihovo operativno umijeće (pa čak i taktika, posebno u Evropi) potpuno usklade sa službeno proklamiranom prirodom njihovih ratnih doktrina.«

Sovjetski diplomati i druge značajne ličnosti okupljene u srpnju 1988. na konferenciji sovjetskog Ministarstva vanjskih poslova pristupili su ovoj temi dosta podozrivo, ali su imali što reći. Prema prvom zamjeniku ministra vanjskih poslova J. Voroncovu:

»... svi su predavači jednoglasno izrazili misao da pitanje obrambenog karaktera sovjetske vojne doktrine treba ozbiljno razraditi, a da odgovarajuće političke izjave valja podržati konkretnim promjenama u vojnom planiranju, u strukturi trupa, njihovim pripremama za ratovanje itd.« (*Meždunarodnaja žizn'*, br. 9, 1988, str. 43).

Prema riječima generala armije D. Jazova (u već spomenutom intervjuu *Danasu*) i prema generalpukovniku N. F. Červovu (u njegovoj prezentaciji 28. studenoga 1988. na austrijskoj Landesverteidigungsakademie) SSSR »znatno je smanjio broj velikih manevara«, izmijenio strukturu raketnih snaga, donekle smanjio količinu teškog konvencionalnog oružja (zamjenjujući ga novijim oružjem), modificirao planove za izvanredne situacije i vojne priručnike (obrambene operacije postale su glavni oblik vojnih aktivnosti). Nijedan od ova dva autora ne navodi vrijeme kada su te važne mjere uvedene, ali teško da je to moglo biti prije ljeta 1988. Gotovo sve te mjere prošle su na Zapadu nezapaženo, barem u javnosti.

Znatni pomaci u sovjetskom vojnom, političkom i strateškom razmišljanju, fleksibilnost, dinamizam i inovacije u sovjetskoj međunarodnoj politici našli su svoj izraz u brojnim sovjetskim inicijativama, prijedlozima, iznenađujućim preokretima u tradicionalnim stajalištima, u aktivnom sudjelovanju i suradnji u pregovorima i pripremi nekoliko važnih bilateralnih i multilateralnih međunarodnih dogovora, u konstruktivnim naporima da se razriješi nekoliko dugogodišnjih »lokalnih sukoba«, u »prijateljskom uvjeravanju« svojih sljedbenika da slično djeluju, u mirnom i diskretnom ispunjavanju nekih preduvjeta za rješavanje sukoba s nekim protivnicima itd. Sovjeti pod Gorbačovom pokazali su izvanrednu opreznost i samokontrolu i nisu dopustili da budu izazvani na brzopletu akciju. Također, došlo je do znatnih kadrovskih,

institucionalnih i proceduralnih promjena u sovjetskom političkom odlučivanju i implementaciji političkih programa. Poplava sovjetskih inicijativa od ožujka 1985. zaista je izvanredna, iako je samo nekolicina njih zaista nova i originalna. Neki sovjetski prijedlozi prezentirani su kao inicijative organizacije zemalja Varšavskog ugovora, a neki su razrađeni u suradnji sa saveznicima iz organizacije Varšavskog ugovora ili s državama kojih se pojedina pitanja izravno tiču.

3. Sovjetska međunarodna politika od ožujka 1985. i sigurnost Jugoslavije

Sovjetsko-jugoslavenski odnosi od 1945. do danas kretali su se u krajnostima, od izrazito dobrih do izrazito loših. Nakon razdoblja napetosti i popuštanja za vrijeme N. Hruščova i L. Brežnjeva te hladnih političkih odnosa za vrijeme J. Andropova i K. Černjenka (uz dramatično povećanje trgovine), Jugoslavija je dolazak M. Gorbačova na čelo KPSS-a dočekala s velikim zanimanjem i simpatijama. Čak i prije nego što je konačno posjetio Jugoslaviju u ožujku 1988. M. Gorbačov je postao prvi sovjetski vođa (ako zanemarimo službenu prostalinističku euforiju iz razdoblja 1945—1947) koji je stekao osobnu popularnost u Jugoslaviji. Reprezentativno ispitivanje javnog mnijenja provedeno nakon posjete Gorbačova u najsjevernijoj i najzapadnijoj republici Sloveniji, pokazalo je da je M. Gorbačov po popularnosti daleko ispred ostalih međunarodnih ličnosti (51,7%), u usporedbi s R. Reaganom (28%), Perez de Quellarom (8,8%), papom Ivanom Pavlom Drugim (7,3%) itd. (*Slovensko javno mnjenje 1988*, Ljubljana, 1988, točka F7). Popularnost M. Gorbačova u drugim republikama, posebno na jugoistoku Jugoslavije, vjerojatno je još veća. Međutim kao i drugdje u Evropi (kako u Istočnoj tako i u Zapadnoj) i u Sjevernoj Americi, popularnost M. Gorbačova daleko nadmašuje privlačnost Sovjetskog Saveza i sovjetskog političkog sistema.

Međutim ovaj političko-psihološki preokret nije utjecao na sigurnosne odnose između SSSR-a i Jugoslavije ni na jugoslavenska shvaćanja međunarodne sigurnosti. Ispitivanja javnog mnijenja ukazuju na smanjeni doživljaj prijetće opasnosti po Jugoslaviju izvana i na rastuće uvjerenje da glavna opasnost dolazi iznutra. Dok prvi pomak odražava poboljšanu međunarodnu situaciju općenito, oko Jugoslavije posebno, drugi pomak je posljedica sve većih društvenih nemira i nacionalnih, kulturnih i regionalnih napetosti u zemlji. Doživljaj vanjske opasnosti s obzirom na političku podjelu Istok—Zapad, s jasnim porastom 1969. i 1980. (nakon invazija na Čehoslovačku i Afganistan), nije se bitno mijenjao od 1985.

Spomenuto ispitivanje javnog mnijenja u Sloveniji i raniji rezultati daju slijedeću raspodjelu doživljene vanjske opasnosti:

Slovensko javno mnjenje 1987—1988, Ljubljana, 1988.

	1969.	1972.	1978.	1980.	1982.	1984.	1988.
Sa Zapada	1,9	2,4	2,2	1,4	1,3	2,3	1,5
S Istoka	25,9	11,7	5,5	12,9	10,2	6,5	5,9
S obje strane	17,9	16,2	29,7	20,7	22,3	30,5	25,8
Niotkud	40,5	54,9	46,0	49,9	39,5	38,5	40,0

Iako sustavna ispitivanja javnog mnijenja širom Jugoslavije nisu provedena, čini se da manje ili više isto vrijedi za varijacije u distribuciji doživljaja prijeteće opasnosti s Istoka s obzirom na regije, religijsku pripadnost, razinu obrazovanja i zarade, zanimanje i društveni položaj.

Odnos elitnih slojeva društva može se nazrijeti iz napisa u masovnim medijima i specijaliziranim publikacijama. U obje skupine izvora o M. Gorbačovu i njegovoj politici pisalo se dosta i povoljno, ali uz dobru dozu sumnje u objektivne mogućnosti i sposobnosti Gorbačova da prevlada ogromne prepreke. Eksplicitno spominjanje sovjetske opasnosti po jugoslavensku sigurnost nestalo je iz masovnih medija i otvorenih publikacija.

Razvoj u sovjetskoj međunarodnoj politici koji je značio udaljavanje od ideološkog dogmatizma, mentaliteta hladnog rata i politike vojne sile, a pomak k realizmu, suradnji, umjerenosti, toleranciji, spremnosti da se sasluša i nauči umjesto davanja lekcija svima, veće razumijevanje za legitimne interese drugih itd. — sve je to s dobrodošlicom pozdravljeno u Jugoslaviji.

Štoviše, »novo razmišljanje« apsorбирало je neke od ideja koje su već duže vrijeme zastupale nesvrstane zemlje, a među njima i Jugoslavija. Na primjer, Gorbačovljev Program za postupnu eliminaciju svog oružja za masovno uništenje do godine 2000. sadrži prijedloge koje su Jugoslavija i nesvrstane zemlje bezuspješno pokušavale progurati na Drugom specijalnom zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda posvećene razoružanju (Comprehensive Program for Disarmament). Pod Gorbačovom Sovjeti su se također približili idejama koje je Jugoslavija zastupala na Konferenciji o evropskoj sigurnosti i suradnji o širenju mjera kojima se gradi povjerenje i njihovu preostanku u mjere za izgradnju sigurnosti, o ograničavanju vojnih aktivnosti i o primjeni tih mjera i na zračne i pomorske snage.

Novo, sveobuhvatnije i izbalansirano shvaćanje međunarodne sigurnosti i mirne koegzistencije koje se može naći u »novom razmišljanju« u skladu je s idejama koje su Jugoslavija i druge zemlje usvojile krajem pedesetih godina a nesvrstani pokret nakon beogradskog summita nesvrstanih u rujnu 1961. Usporedba govora M. Gorbačova i II. poglavlja u »Belgrade statement on the danger of war« i »Belgrade appeal for peace« (obje publikacije iz 1961) to potvrđuje. Od brojnih kasnijih dokumenata pokreta nesvrstanih citirat ću samo izjavu o međunarodnoj sigurnosti i razoružanju koju je usvojila Ministarska konferencija nesvrstanih u Georgetownu u kolovozu 1972. U izjavi se naglašavaju politički aspekti međunarodne sigurnosti, potreba da se međunarodni sukobi rješavaju političkim sredstvima te da se poštuju ljudska prava i temeljne slobode kako bi se garantirala međunarodna sigurnost; nadalje, čvrsto se zastupa sveopće i potpuno razoružanje, posebno nuklearno razoružanje pod efikasnom međunarodnom kontrolom i naglašava se važnost ekonomske dimenzije međunarodne sigurnosti i mira (paragrafi 2, 3, 59). Jugoslavija je bila vrlo aktivna u izradi nacрта tih dokumenata. Iz predočenih činjenica jasno je da se sovjetsko razmišljanje o međunarodnoj sigurnosti približilo pozicijama koje već više od dvadeset godina zastupaju Jugoslavija i čitav niz nesvrstanih zemalja, a ne obrnuto. Tim zaključkom, međutim, ne impliciramo da su Sovjeti imitirali nesvrstane niti da nije bilo pozitivne evolucije i u razmišljanjima nesvrstanih.

Sovjetsko je rukovodstvo preispitalo svoju politiku prema Trećem svijetu i nesvrstanom pokretu. Umjesto prijašnjih, izrazito ideološki motiviranih, pozitivnih odnosa s »manje razvijenim zemljama socijalističke orijentacije« sadašnja sovjetska politika poprima daleko manje tendenciozan i znatno umjereniji ton. Umjesto korištenja »radikala« koji bi nametnuli nesvrstanom pokretu parolu o »prirodnom antiimperijalističkom savezu« sa »Socijalističkim Commonwealthom« i umjesto revolucionarne protivzapadnjačke retorike, sadašnja sovjetska politika naglašava konstruktivno rješavanje globalnih problema siromaštva, bolesti, utrke u naoružanju i okoline uz suradnju svih zainteresiranih. Umjesto da se oslanja uglavnom na siromašne, veoma ranjive i politički neutjecajne »radikalne« zemlje, sovjetska je diplomacija počela naročito njegovati kontakte s većim, utjecajnijim, ekonomski jačim i umjerenim nesvrstanim državama. Reevaluacija sovjetskih nacionalnih interesa u Trećem svijetu, promjena u stilu i metodama (za postizanje ne bitno drugačijih ciljeva) navela je SSSR na pozitivniju procjenu nesvrstanog pokreta i približila ga »umjerenima« u pokretu. Taj pomak nije mogao a da ne poboljša i bilateralne sovjetsko-jugoslavenske odnose. Pozitivnija sovjetska ocjena neutralnih država i uloge nesvrstanih na Konferenciji o evropskoj sigurnosti i suradnji također je imala pozitivne učinke.

Jedna od tradicionalnih razlika između sovjetskih i jugoslavenskih stavova tiče se primjenjivosti principa miroljubive koegzistencije. Jugoslavija zastupa mišljenje da se taj princip (koji su obje zemlje službeno usvojile) treba primijeniti na sve zemlje bez obzira na njihovo društveno i političko uređenje. Zbog takve formulacije primjene ovog principa Jugoslavija je imala podršku većine nesvrstanih zemalja. Sovjeti su, s druge strane, tradicionalno zastupali mišljenje da je princip dobar za odnose između zemalja s različitim društvenim i političkim uređenjem. Izostavljanje zemalja s istim ili sličnim društveno-političkim uređenjem nije slučajno. Ono je pružilo opravdanje za »Brežnjevljevu doktrinu« ograničenog suvereniteta svih socijalističkih zemalja (s izuzetkom SSSR-a) i dozvolu za intervenciju u tim zemljama ako to situacija nalaže. Prirodno je da Jugoslavija nije mogla a da ne bude zabrinuta zbog takvog sovjetskog stava s obzirom na još uvijek prisutne sjene prošlosti.

Program KPSS-a iz 1986. još uvijek sadrži taj stari stav, što je očito u suprotnosti s uzvišenim deklaracijama »novog razmišljanja«:

»KPSS čvrsto i dosljedno zastupa lenjinistički princip miroljubive koegzistencije između zemalja s različitim društvenim uređenjem (potcrtao autor — A. B.). Politika miroljubive koegzistencije, kako je shvaća KPSS, pretpostavlja (1) odustajanje od rata, upotrebe sile ili prijetnje upotrebe sile kao sredstva za rješavanje sukoba; rješavanje sukoba pregovorima; (2) nemiješanje u unutrašnja pitanja i uvažavanje legitimnih interesa pojedine zemlje; (3) pravo naroda da samostalno odlučuje o vlastitoj sudbini; (4) strogo poštivanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta država i nepovredivosti njihovih granica; (5) suradnju na osnovi potpune ravnopravnosti i uzajamnih interesa; (6) savjesno ispunjavanje obaveza općenito prihvaćenih principa i normi međunarodnog prava i sklopljenih međunarodnih sporazuma. To su osnove na kojima Sovjetski Savez izgrađuje svoje odnose s kapitalističkim državama« (potcrtao autor — A. B.).

Dio teksta u istom programu koji se bavi socijalističkim državama dijeli te države u dvije grupe — »socijalistička zajednica« (SSSR i sovjetski saveznici) i ostatak »svjetskog socijalističkog sistema«. Daje se dugački popis aktivnosti i principa u odnosima između svih socijalističkih država koji se zasnivaju, prema programu KPSS-a, na »punom poštovanju ravnopravnosti i uzajamnom uvažavanju nacionalnih interesa«. Principi nezavisnosti i suvereniteta spomenuti su u tekstu ranije (kao konstitutivni elementi osnovice za »novi tip međunarodnih odnosa«), ali su ih sovjetski autori stavili na kraj popisa. Međutim, nigdje se ne mogu naći principi neupotrebe sile i nemiješanja u unutrašnja pitanja, teritorijalnog integriteta i nepovredivosti granica (iz »kapitalističkog popisa«) kao normalno primjenjivi u odnosima između svih socijalističkih država.

Novo sovjetsko rukovodstvo pod M. Gorbačovom prihvatilo je ove »kapitalističke« principe u bilateralnoj jugoslavensko-sovjetskoj deklaraciji potpisanoj u Beogradu u ožujku 1988, a ranije je izrazilo spremnost da na isti način tretira i Kinu. Međutim, izbjeglo je eksplicitno, otvoreno i javno zauvijek odbaciti »Brežnjevljevu doktrinu« i ukloniti teorijsku osnovu za nastavljanje političke i vojne dominacije i *de facto* narušavanja nacionalnog suvereniteta svojih manjih istočnoevropskih saveznika (i Mongolije). Iako je u nedavno održanim govorima i opaskama u toku svojih posjeta državama Varšavskog ugovora M. Gorbačov donekle omekšao takav pristup, on je ipak principe »ravnopravnosti« i »drugarstva« u međusobnim odnosima povezao s dužnošću ispunjavanja »obveza zajedničkih interesa socijalizma«. Pa ipak pojavili su se i eksplicitni pakazatelji promjene u sovjetskom razmišljanju o tom problemu. Mogu se naći u puno življijoj sovjetskoj štampi i u izjavama u inozemstvu sovjetskih službenika srednjeg ranga, npr. o mogućem preispitivanju odluke o invaziji Čehoslovačke 1968. (ali još uvijek nema spomena o preispitivanju odluke o invaziji Mađarske 1956). Međutim, snažni elementi hegemonističkog tradicionalizma još su prisutni u sovjetskoj politici u Istočnoj Evropi, što ukazuje na ograničenja »novog razmišljanja« i upućuje da je daleko od savršene harmonije između »novog razmišljanja« i zahtjeva »prestrukturiranja« kada se problemi tiču područja zemalja Varšavskog ugovora.

Međutim ono što je važno za sigurnost Jugoslavije jest očiti psihološki pomak u sovjetskom rukovodstvu i u nekim važnim segmentima ostatka sovjetskih službenih krugova (uključujući akademske organizacije i organizacije masovnih medija). Iako je teško dokumentirati tu tvrdnju, čini se da je pod M. Gorbačovom ponavljanje bilo čega sličnog invaziji Čehoslovačke iz 1968. postalo gotovo nezamislivim, kako prema van (na Zapad) tako i prema unutra. Evolucija u tom smjeru mogla se primijetiti već i prije, što objašnjava opreznije i vještije sovjetsko rješavanje krize u Poljskoj 1980—1981. Sovjetsko je rukovodstvo tada odoljelo znatnom pritisku za intervencijom od strane nekih dijelova službenih krugova, kako na srednjoj tako i na nižoj partijskoj razini. Međutim, pod M. Gorbačovom detaljno preispitivanje sovjetskih prioriteta, dobitaka, cijene i gubitaka uzdiglo je sovjetsku elitu iznad važnog psihološkog praga.

Psihološki odnos snaga čini se da je sada na strani onih koji su protiv intervencije u slučaju cijelog niza mogućih istočnoevropskih scenarija krize režima pa čak i uredne promjene sistema. Samo je po sebi razumljivo da bi

Sovjeti vjerojatno dopustili promjene samo pod nekoliko strogo određenih uvjeta. Glavni preduvjet je jasno i nedvosmisleno priznavanje, od strane određene istočnoevropske države članice Varšavskog ugovora, sovjetskih interesa i osjetljivosti nacionalne obrane i sigurnosti u regiji. Takva država treba prihvatiti samoograničenje svojih međunarodnih opcija. Veća sovjetska tolerancija prema heterodoksiji unutar znatno proširenog okvira onoga što se smatra »socijalizmom« očit je jedan od najvažnijih i nužnih (ali ne i dostatnih) preduvjeta za daljnju političku emancipaciju istočnoevropskih zemalja Varšavskog ugovora.

U unutrašnjoj sovjetskoj politici došlo je do razvoja koji je u skladu s tim psihološkim pomakom. Jedan primjer takvog razvoja očituje se u pojačanoj dominaciji civila nad profesionalnim vojnim kadrom — smanjena ceremonijalna prisutnost maršala i vojnog statusa u Politbironu (naročito u usporedbi s razdobljem maršala Grečka), otpuštanje nekoliko vrhovnih vojnih ličnosti (uključujući nekadašnjeg ministra obrane maršala Sokolova), posljednja odluka sovjetskog rukovodstva da jednolateralno smanji konvencionalne snage suprotno mišljenju profesionalnih vojnika i javnoj kritici u štampi. Iako je taj trend započeo ranije, M. Gorbačov je pridonio većoj odlučnosti i stručnosti za pitanja međunarodne sigurnosti civilnih kadrova (u Centralnom komitetu KPSS-a, u Ministrastvu vanjskih poslova i u akademskim institucijama). U skladu s takvim razvojem došlo je do (još uvijek skromnog) napretka glasnosti u vezi s vojnim pitanjima i do prevladavanja ili barem smanjenja poslovične sovjetske (ruske) opsesije tajnošću i čvrstim monopolom nad svim relevantnim obrambenim informacijama.

Taj je razvoj povezan sa »strogo obrambenim karakterom sovjetske vojne doktrine«. Prema razradi u berlinskoj izjavi *On the military doctrine of the states-members of the Warsaw Treaty Organization* (29. svibanj 1987) taj se karakter sastoji iz slijedećeg:

- nikada i ni u kom slučaju zemlje članice Varšavskog ugovora neće početi vojne akcije protiv bilo koje države ili saveza država, ukoliko same nisu postale predmetom oružanog napada;
- one nikada neće prve upotrijebiti nuklearno oružje;
- one nemaju nikakvih teritorijalnih zahtjeva prema bilo kojoj evropskoj ili izvanevropskoj državi;
- one nijednu državu ili narod ne smatraju svojim neprijateljem i spremne su razvijati svoje odnose sa svim državama bez izuzetka na osnovi miroljubive koegzistencije, uzajamno uzimajući u obzir interese sigurnosti partnera.

Što se tiče sigurnosti Jugoslavije, postavlja se nekoliko pitanja u vezi s ovom deklaracijom dobrih namjera. Sve sovjetske vođe i sve sovjetske vlade od Lenjina do danas tvrdili su da slijede miroljubivu međunarodnu politiku i principe miroljubive koegzistencije. Tako je bilo i u razdoblju 1948—1952, kada su Sovjetski Savez i nekoliko njegovih saveznika, čiji su potpisi ispod upravo citirane izjave, neprestano i ozbiljno prijetili jugoslavenskom suverenitetu i nezavisnosti, a pod sovjetskim vodstvom pripremali su vojnu invaziju na Jugoslaviju. Jugoslavenska vojna obavještajna služba zapazila je sov-

jetske vojne pripreme izražene odgovarajućim okupljanjem vojnih snaga, vježbama, prodorom u jugoslavenski zračni prostor, graničnim incidentima, a to su kasnije usmeno potvrdili i visoki sovjetski funkcionari. Što se tiče mađarske armije, zajedničke sovjetsko-mađarske pripreme detaljno su opisali tadašnji komandant mađarskih zemljanih snaga generalmajor Bela K. Kiralji (Bela Kiraly, *The aborted Soviet military plans against Tito's Yugoslavia*, u: Wayne Vucinich, ed. *At the Brink of War and Peace: The Tito-Stalin Split in a Historical Perspective*, Social Science Monographs, Brooklyn College, New York, 1982, str. 273—288). Nadalje, uzvišene principe koje smo naveli, Sovjetski Savez i druge članice Varšavskog ugovora ozbiljno su kršili i nakon smrti J. Staljina (1956. i 1968., oba puta dovodeći u opasnost sigurnost Jugoslavije), a sam Sovjetski Savez ih je kršio sve do nedavno.

Vojni efektivni Varšavskog pakta u državama koje graniče s Jugoslavijom uključuju danas, u miru, preko pola milijuna vojnika, oko šest tisuća tenkova i tisuću borbenih aviona. Ti efektivni nadmašuju odgovarajuće jugoslavenske u omjeru 2,5 : 1 do 6 : 1. Ukupni efektivni jugozapadnog područja vojnih operacija (s centralnim štabom u Vinicama) još su veći i uključuju 29 sovjetskih divizija (10 tenkovskih divizija, 18 motornih divizija i jednu zračnu diviziju), 4 tenkovske divizije i 21 motornu diviziju Mađarske, Rumunije i Bugarske uz veliki broj artiljerijskih, raketnih, zračnih i drugih jedinica (*The Military Balance 1987/88*, IISS, London, str. 42—43). Od usvajanja berlinske izjave nije dolazilo ni do kakvih smanjenja u vojnim snagama niti do promjena u strukturi i intenzitetu vojnih priprema i manevara organizacije Varšavskog ugovora, ali je bilo očitih pomaka u suprotnom smjeru. Najnovija izjava M. Gorbačova o budućim smanjenjima u sovjetskim konvencionalnim snagama, posebno u Evropi, prvi je konkretni korak u skladu s berlinskom izjavom. Najavljena smanjenja donijet će redukciju od jedne četvrtine sovjetskih trupa u Mađarskoj, i uklanjanje jedne tenkovske divizije, a možda i prateće tenkovske regimente.

Štoviše, vlasti u jednoj od susjednih država Varšavskog ugovora već nekoliko desetljeća podržavaju javno izražene velikobugarske nacionalističke aspiracije na povijest i identitet jednog od jugoslavenskih naroda (Makedonaca). U Jugoslaviji se na takvu politiku gleda kao na više nego suprotnu trećem principu s berlinskog popisa.

Čak i ako se ove sumnje rasprše preko noći, još uvijek ostaje osjetljivo pitanje mogućeg kršenja jugoslavenskog suvereniteta od strane jednog ili oba bloka u cilju napada ili pretjecanja drugog bloka u prodoru vojnih trupa preko Jugoslavije. U tom su se kontekstu javno spominjali pravac Panonija-Lombardija i udolina Ljubljane. Oni su bez sumnje predmet planiranja izvanrednih situacija i izvidanja. Sadašnji mirnodopski efektivni organizacije Varšavskog ugovora koji bi se vjerojatno mogli upotrijebiti u tom smjeru uključuju ekvivalent 10 divizija (4 sovjetske i 6 mađarskih) s 2300 tenkova, a u ratno doba mogli bi biti pojačani s dodatnih sedam sovjetskih divizija i 2000 tenkova iz kijevskeg vojnog okruga. Isto pitanje vrijedi i za sovjetsku tvrdnju da neće prvi upotrijebiti nuklearno oružje. Prema dva talijanska izvora američke snage u Italiji posjeduju između 400 i 810 taktičkih nuklearnih bojnih glava, a prema sovjetskim izvorima taj se broj kreće između 1000 i 1500. Snage zemalja Varšavskog ugovora sa suprotne strane uzduž panonsko-

-lombardijskog pravca posjeduju nuklearnu sposobnost i obuku i mogu se snabdjeti taktičkim nuklearnim bojevim glavama u vrlo kratko vrijeme.

Potonje je pitanje očito povezano sa sporazumom između SAD-a i SSSR-a o eliminaciji INF projektila. Jugoslavija je veoma zainteresirana za ograničavanje, smanjivanje, i ako je to moguće, potpuno eliminiranje svog nuklearnog oružja, posebno onog koje bi se moglo upotrijebiti u Evropi, i koje bi, u slučaju upotrebe, neizbježno ozbiljno ugrozilo Jugoslaviju, njezino stanovništvo, njezine ekonomske i druge potencijale, kao i vojne snage. Sigurnost Jugoslavije bi stoga bila povećana predstojećim rastavljanjem postrojenja za američke krstareće rakete lansirane sa zemlje iz vojne baze u mjestu Comiso u Italiji. U slučaju rata ti se projektili mogu lansirati preko jugoslavenskog zračnog prostora i vjerojatno protiv snaga organizacije Varšavskog ugovora, koje bi silom prilika prodrle na jugoslavenski teritorij. Nakon ukidanja baze u Comisu i eliminiranja sovjetskih raketa SS-20 i dalje bi ostale druge rakete uključujući one lansirane iz zraka i s mora.

Kao država bez nuklearnog oružja i država koja je odbacila nuklearnu opciju, nesvrstana je Jugoslavija očito za uspostavljanje zona oslobođenih nuklearnog oružja i za širenje takvih zona tamo gdje su one već uspostavljene, uključujući otvoreno more i svemir. Ona stoga pozitivno gleda na prijedloge SSSR-a i drugih država Varšavskog ugovora koje traže denuklearizaciju sjeverne i centralne Evrope i Balkana.

Za Jugoslaviju je osobito važno pitanje zone oslobođene nuklearnog oružja na Balkanu. To je stara ideja koju je prvi predložio, bez sumnje uz sovjetsku podršku, rumunjski ministar vlade K. Stoica 1957. Prijedlog je ponovljen nekoliko puta, uz podršku Bugarske; prihvaćen je u principu u Jugoslaviji, dok je u Grčkoj za tu ideju zanimanje pokazalo nekoliko opozicijskih stranaka. Prijedlog je 1982. dobio podršku u zajedničkoj izjavi Grčke i Rumunjske od strane vlade A. Papandreoua. Modificirani plan bi pokrio također obližnje vode, uključujući i Jadransko more. Nakon incidenta *Aquille Lauro* i neugodnih komplikacija sa *SS Saratoga* jugoslavenska skupština je u srpnju 1987. izmijenila savezni zakon i zabranila svim stranim vojnim brodovima upotrebu nuklearne energije ili prijevoz nuklearnog oružja u jugoslavenskim teritorijalnim vodama, ograničila je ukupni broj svih stranih vojnih brodova u isto vrijeme na pet, broj posjeta na četiri godišnje, trajanje svake posjete na deset dana, maksimalni deplasman pojedinog vojnog površinskog plovila na 10000 tona, a pojedine podmornice na 4000 tona (*Službeni list SFRJ*, br. 49, 1987, str. 1211—1212).

Postoji nekoliko otvorenih pitanja u vezi s idejom zone oslobođene nuklearnog oružja na Balkanu: odnos između zone i političkih odnosa među balkanskim državama, ograničenje zone prema istoku, status susjednih voda i morskih prolaza, i sistema za prijevoz nuklearnog oružja. Međutim osnovni problem prijedloga organizacije Varšavskog ugovora koji se tiču Balkana leži u njihovim očito neujednačenim posljedicama s obzirom na regionalnu vojnu ravnotežu između organizacije Varšavskog ugovora i NATO-a. Provedba tih prijedloga dovela bi do eliminacije američkog taktičkog nuklearnog oružja s teritorija dvije članice NATO-a (ukupno oko 650 bojevih glava pohranjenih u Turskoj i Grčkoj), dok bi bojeve glave u dvije članice Varšavskog ugovora

(u Rumunjskoj i Bugarskoj) i u dvije ne-blokovske države (u Jugoslaviji i Albaniji) ostale.

U tom se kontekstu postavlja općenito pitanje interesa sigurnosti Jugoslavije u slučaju bilo kakvog regionalnog ograničavanja vojnih aktivnosti, efektivna i oružja snaga NATO-a i organizacije Varšavskog ugovora. Kako Jugoslavija geografski predstavlja tampon zonu između dva saveza, na njezinu sigurnost znatno utječu postojeće kombinacije različitih asimetrija i neravnoteže u vojnoj snazi, infrastrukturi i drugim sredstvima kojima se ti savezi služe a koja su operativno u blizini Jugoslavije. To znači da svaka promjena koja se tiče jedne asimetrije ili neravnoteže treba po svojim posljedicama biti neutralizirana suprotnom promjenom u drugoj asimetriji, neravnoteži ili njenim kombinacijama. NATO općenito smatra da taktičko nuklearno oružje koje posjeduje nadoknađuje prednosti koje organizacija Varšavskog ugovora ima na razini konvencionalnog oružja. Sadašnja usporedba konvencionalnog oružja u posjedu NATO-a i organizacije Varšavskog ugovora u zemljama koje graniče s Jugoslavijom pokazuje očitu prednost organizacije Varšavskog ugovora: 5930 tenkova i 1038 borbenih aviona nasuprot 3503 tenkova i 819 borbenih aviona (pukovnik Zarko Šotra, Vojni aspekti bezbednosti na Balkanu u Strategijski problemi. *Godišnjak 1988*, COSIS »Maršal Tito«, Beograd, 1988, str. 194). Stoga se čini logičnim da bi nadopuna rumunjskog prijedloga smanjenjem konvencionalnog oružja na strani zemalja Varšavskog ugovora učinila ovaj prijedlog prihvatljivijim za NATO (a na taj način bilo bi i više izgleda da on bude proveden), a i privlačnijim za Jugoslaviju. Iz toga razloga nedavne najave M. Gorbačova mogu imati dodatne pozitivne posljedice za sigurnost Jugoslavije.

Ista logika vrijedi i za prijedloge koje je M. Gorbačov dao u svom govoru u jugoslavenskoj skupštini u ožujku 1988:

a) od 1. srpnja 1988. zalediti pomorske snage SAD-a i SSSR-a na Mediteranu kao prvi korak ka njihovu potpunom ukidanju u ne tako dalekoj budućnosti;

b) da SAD i SSSR moraju unaprijed obavijestiti jedan drugog kao i sve države na Mediteranu o svakom kretanju svojih pomorskih snaga i o svakoj vježbi, te da moraju pozvati promatrače;

c) razraditi sistem sigurne zaštite morskih putova koji su u intenzivnoj upotrebi, posebno u međunarodnim prolazima.

Na već spomenutoj konferenciji u sovjetskom Ministarstvu vanjskih poslova u srpnju 1988.

» . . . zapaženo je da je sovjetski stav u vezi s pomorskim snagama u političkom i propagandnom smislu daleko povoljniji od američkog« . . . i da »se razmatranje ovog problema mora aktivno i dosljedno uključiti u pregovore o sigurnosti i razoružanju« (J. Voroncov, *op. cit.*, str. 43).

Prijedlozi M. Gorbačova objavljeni u Beogradu sigurno spadaju u ovu kategoriju, budući da SAD uživaju veliku prednost u zračnim i pomorskim snagama na Mediteranu, a uz to postoji još općenita prednost NATO-a nad organizacijom Varšavskog ugovora u toj regiji. Ako usporedimo odnos snaga

NATO-a i organizacije Varšavskog ugovora uzduž linije Lombardija-Panonijska, možemo jasno vidjeti da je prednost organizacije Varšavskog ugovora u konvencionalnom naoružanju u tenkovima i borbenim avionima, dok je na suprotnoj strani prednost u američkim taktičkim nuklearnim bojnim glavama u Italiji i pokretnoj sposobnosti za zračni udar američke Šeste flote (koja bi u slučaju rata vjerojatno djelovala iz Ligurskog mora). Iz toga slijedi da bi dodavanje zahtjeva za smanjenjem konvencionalnih snaga organizacije Varšavskog ugovora u jugozapadnom TVD (uključujući uklanjanje sovjetskih snaga iz Mađarske) veoma neujednačenom prijedlogu M. Gorbačova u vezi s flotama na Mediteranu, pridonijelo ozbiljnosti i realnosti prijedloga. Time bi također prijedlog bio manje propagandistički i puno privlačniji za Jugoslaviju.

Među sovjetskim jedolateralnim akcijama pod M. Gorbačovom nalaze se i dva (zasada parcijalna) povlačenja trupa u Aziji — iz Afganistana i iz Mongolije. Oba su irelevantna za neposrednu sigurnost Jugoslavije u operativnom smislu riječi. Međutim, povlačenje trupa iz Afganistana ima veliku političku važnost uz indirektno vojne implikacije za Evropu i Jugoslaviju. Odluka o povlačenju borbenih jedinica iz Afganistana, čime se komunistički režim nametnut od strane Sovjeta u velikoj mjeri prepušta samom sebi na vlastito očuvanje (podržan međutim stalnom sovjetskom pomoći u obliku oružja i vojnih instruktora), psihološki i politički bila je teška. To nije bila prva odluka te vrste koju je SSSR morao donijeti, ali je prva od kada je SSSR kao supersila stekao znatan broj klijentskih režima na četiri kontinenta. Međutim, u sadašnjim je prilikama sovjetsko rukovodstvo smatralo da su 50 tisuća mrtvih i ranjenih sovjetskih vojnika, preko 50 milijuna potrošenih rubalja, kao i narušen međunarodni ugled previsoka cijena, dok su s druge strane izgledi za vojnu pobjedu vrlo neizvjesni i daleki. Činjenica je da je Sovjetski Savez, nakon teških ali podnošljivih gubitaka, odustao od primjene »Brežnjevljeve doktrine« na jednu nesvrstanu zemlju veoma je relevantna za Jugoslaviju. Tome je tako s političko-diplomatskog stajališta zbog položaja Jugoslavije u pokretu nesvrstanih, a sa stajališta sigurnosti stoga što se time, vjerujem, pojačava sindrom nemiješanja među sovjetskom elitom i ruskim stanovništvom. Ne slažem se s onima koji smatraju da je bilo bolje za evropsku sigurnost kada su Sovjetima ruke bile vezane u Afganistanu.

Kao što sam naglasio, »prestrukturiranje« nije bilo potpuno u skladu s »novim razmišljanjem«. Diskrepancija postaje očita kada se u analizu uključe (a) sovjetski interesi da se što je više moguće zadrže stečene političke, ekonomske, sigurnosne i vojne prednosti u inozemstvu, i (b) stvarna sovjetska politika. Sadašnja sovjetska sigurnosna i vojna politika daleko je povezana s težnjom da se zadrži, pa čak i pojača, zona utjecaja i dominacije Sovjetskog Saveza, nego s uzvišenim principima »novog razmišljanja«. To je naročito očito u istočnoevropskim zemljama organizacije Varšavskog ugovora. Zadržavanje sovjetske hegemonije zahtijeva stabilnost postojećih režima i barem nekakvo usklađivanje ekonomskih, društvenih i političkih promjena s trendom perestrojke. Međutim stabilnost režima u zemljama organizacije Varšavskog ugovora očito je u suprotnosti s bilo kakvim programom ozbiljne a ne samo kozmetičke reforme. Među sovjetskim saveznicima u organizaciji Varšavskog ugovora samo su se mađarska i poljska vlada nedvosmisle-

no izjasnile za korjenite reforme (kako u stvarnosti rade na tome, posebno u Poljskoj, to je druga stvar).

Dok su na ekonomskoj razini (unutar COMECON-a) Sovjeti napravili pomak ka većoj decentralizaciji međudržavnih kontakata i suradnje (sve do razine poduzeća), a u sferi kulture zastupaju princip dodir naroda-s-narodom, sovjetska vlada vodi sasvim drugačiju politiku u vezi s vojnom sferom istočnovevropskih zemalja organizacije Varšavskog ugovora. Ovdje Sovjeti zahtijevaju veću integraciju i centralizaciju pod očitom sovjetskom kontrolom i okupljanjem oko sovjetskih vojnih snaga. Izvještaji govore o stalnim pritiscima na Poljsku da potpuno integrira svoje oružane snage unutar zapadnog TVD (slično kao što je to već implementirano u DDR-u i Čehoslovačkoj). To je u suprotnosti s općom tendencijom »novog razmišljanja« i s ponavljanim prijedlozima organizacije Varšavskog ugovora o »simultanom raspuštanju vojnih saveza« (*Documents of the meeting of the Political Consultative Committee of the Warsaw Treaty member states*, Warsaw, July 15—16, 1988, Novosti, Moskva, 1988, str. 14). Stoga se ne slažem s onim jugoslavenskim analitičarima koji smatraju da je stalno jačanje TVD dio i izraz »novog razmišljanja«. (V. Vereš, N. Marčesku, Promene u vojnoj politici i doktrini SSSR-a i Varšavskog pakta u Strategijski problemi. *Godišnjak 1988*, op. cit., str. 108—118). Moje je mišljenje da je taj dio sovjetske vojne politike naslijeđen od prethodnika M. Gorbačova te da se nastavlja kao protuteža i garancija u slučaju vjerojatnih centrifugalnih tendencija na području zemalja Varšavskog ugovora koje bi mogle biti uzrokovane ili potaknute popuštanjem međunarodne napetosti i neo-detantom između Istoka i Zapada, kao i ekonomskim i političkim reformama (u kojima se ističe potreba za decentralizacijom, liberalizacijom i sudjelovanjem). Stvarna politika jačanja i pothranjivanja organizacije Varšavskog ugovora, koju vodi sovjetska vlada pod M. Gorbačovom, nije samo u suprotnosti s općenitom jugoslavenskom međunarodnom platformom nesvrstanosti već je u suprotnosti i s neposrednim interesima sigurnosti Jugoslavije.

Sovjetski Savez je najveći trgovački partner Jugoslavije, iako je njegov udio u vanjskoj trgovini počeo opadati od 1982. kao rezultat pada cijena nafte, ali se još uvijek kreće u rasponu od 27 do 30 posto. Uvoz iz Sovjetskog Saveza pokriva više od trećine jugoslavenske potrošnje nafte i više od polovine potrošnje prirodnog plina. Te činjenice imaju strateške implikacije. Iako u Jugoslaviji postoji raširena simpatija za politiku »prestrukturiranja« u SSSR-u, malo je vjerojatno da će sve njene posljedice biti politički, ekonomski i strateški za nas pozitivne, barem ne kratkoročno. Pa ipak Jugoslavija i nehotice financijski podržava sovjetsko »prestrukturiranje« s obzirom na pozitivan klirinški saldo od 1,6—1,7 milijardi dolara. Samo će trećina tog iznosa biti konvertirana u izravnu posudbu, dok će ostatak ostati kao beskamatni kredit SSSR-u. Veliki pozitivni saldo povećava domaću inflaciju i komplicira druge stvari. Ekonomska reforma u SSSR-u može otežati trgovinu brojnim jugoslavenskim izvoznicima (naročito onima čija konkurentnost ne zadovoljava zapadne standarde) i izmijeniti postojeću strukturu trgovine između dvije države. Teško je predvidjeti mogući učinak sovjetskih ekonomskih reformi na jugoslavensko-sovjetsku suradnju u naoružanju. Međutim, ne može se isključiti mogućnost povećanih sovjetskih cijena ni daljnjih restrikcija na području transfera vojne tehnologije.

Namjere M. Gorbačova i u manjoj mjeri njegova politika transformacije sovjetskog sistema u manje rigidan, humaniji, življi, raznobojniji, demokratskiji i otvoreniji sistem, a sovjetske međunarodne politike u politiku koja je pragmatičnija, otvorenija suradnji, prilagodljivija, konstruktivnija, manje agresivna, nametljiva, ideologizirana i manje dominirana politikom vojne sile, očito pridonosi stvaranju prijateljske i sigurne okoline za mnoge države, uključujući i Jugoslaviju. Međutim, postoje dobri razlozi za opreznu procjenu utjecaja koji će Sovjetski Savez pod M. Gorbačovom vjerojatno imati na jugoslavenske nacionalne interese i sigurnost Jugoslavije.

DODATNA BIBLIOGRAFIJA:

Mikhail S. Gorbachev, *Izbrannye rechi i statyi*, Izdatel'stvo politicheskoi literatury, Moskva, 1987, vol. 1, 2, 3.

Sources of current trends in the Soviet Union — Scope and prospects of »perestroika« in internal development and foreign policy, *Center for Strategic Studies*, Belgrade, 1987.

Curt Gasteyger, *The Soviet Union and neutrality in Europe*, nepublicirani rad, 1988.

Douglas A. MacGregor, Force Development in the Warsaw Pact. The Soviet-East German Connection in *Armed Forces & Society*, vol. 14, no. 4, 1988, pp. 527—548.

Anton Bebler

SOVIET »NEW THINKING« AND THE SAFETY OF YUGOSLAVIA

Summary

Numerous reforms in Soviet society and in the international activities of the Soviet Union, advanced with the arrival of M. S. Gorbachev and summed up in the terms »perestroika« and »new thinking« have provoked exceptional interest and attention of the group of countries in the immediate vicinity of the USSR, which includes Yugoslavia. The author believes that the Soviet government under M. S. Gorbachev pursues in fact a policy of strengthening and furthering the Warsaw Treaty organization which happens to be not only contrary to the general Yugoslav platform of non-alignment, but even more precisely, contrary to the immediate interests of Yugoslavia's safety. Therefore, he concludes, although in Yugoslavia there is much sympathy for the policy of »re-structuring« in the USSR, there is little likelihood that all its consequences will have a politically, economically, and strategically positive impact upon Yugoslavia, at least not in short term perspective.